Dohi Zsuzsanna

Aranka György: Anglus és Magyar igazgatásnak egyben- vetése Egy XVIII. századi szöveg feltárása

Kezdeném a történetnek majdnem az elején. XVIII. század, régi könyvek, lassan 200 évesek..., és talán még ennél is rendkívülibb az, amikor megtaláljuk a keresett példányt.

Említenem kellett volna, hogy a szerencsés emberek közé tartozom, mert nem csak a nyomára akadtam a figyelmembe ajánlott XVIII. századi könyvnek – melyet itt az ideje, hogy megnevezzek: Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* című szövegéről lenne szó –, hanem meg is találtam a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár régi könyvjegyzékei alapján.

És azután kezembe adták ezt az egészen apró könyvet, amelynek méretei nem is sejtettek semmit az ezután következő kutakodás hosszadalmasságából. Hogy a címemhez is kössöm a gondolatmenetet, az apró könyvecske kezét nyújtotta, vagy inkább egymásba kapaszkodtunk, s elkezdődött az ismerkedés.

A barátkozás nem történik egyik pillanatról a másikra, sőt, mondhatnám, rendszertelen, szétartó jelenség, néha követhetetlen, de e dolgozat mindent meg fog tenni azért, hogy, ha a szövegnek feltett kérdések nem is tűnnek logikusnak, sorrendjük mindenképpen az legyen. Az ismerkedés jellegének tulajdonítom azt, hogy dolgozatom kissé esszészerű lett

Kezemben a könyv. Lapozgatom, nézegetem, végigtapogatom a lapokat, izlelgetem a papír illatát. Paleográfiai értékelő körvonalai rajzolódnak bennem. A papír kissé durva, nem „hollandus” ívekre nyomtatták a szöveget. „Regénynyomó” papírról van szó, fatartalmú, sok töltőanyaggal, laza szerkezetű alapanyag.

Hajoljunk közelebb! Betűtípusa a XVIII. század kedvelt klasszicista antikva típusa. V Ecsedy Judit így jellemzi azilyent:

„a tollvonásból származó kezdő és befejező vonalak kiegyenesednek, a ferde tengelyű kerek betűk függőlegessé válnak, a betűtálpak egyenes vonallá válnak, a betűk vékony talpai elvékonyodnak, míg a vastagok jóval vastagabbá változnak.”²²⁵

A papír a XVIII. század technikájának megfelelően kézzel merített, melynek mérete, illetve a papírv hajtogatása határozza meg a nyomtatvány formátumát, melyről állíthatom, hogy nyolcadrét (8), ami azt jelenti, hogy a nyomtatási felületül szolgáló anyagot háromszori kettéhajtással kapják.

Kicsi formátumú a könyvünk, gerince magassága 16 cm, a magasság és szélesség aránya 3:2, ami pedig alakját illeti, álló.

Megállapítom, hogy számozása többféle, mind ívjelzéssel, mind levél- és lapszámozással találkozunk. S természetesen az egy- vagy két szótagú órszavak sem maradhatnak el.

Három füzetecskét fog össze a rongálódott borító, azaz a fedőlap, mely számozatlan, s elkülönül a könyv többi részétől. „a, b, c”-vel jelöli a kis füzeteket, melyek közül az első

²²⁵ Ecsedy. 1999. 249.

kettő, az „a” és a „b” 4 levélpárt (8 levél = 16 lap) tartalmaz, míg a „c” csak 2 levélpárt (4 levél = 8 lap). Így jön ki a 40 lap, melybe beleszámítottam a hátsó borítóként funkcionáló utolsó levelet.

A kötése jelenleg papírkötés, de valószínűnek tartom, hogy rongálódott példányról van szó, már csak azért is, mert ahogy már meséltem, a hátsó fedőlap tulajdonképpen a „c” lap.

Az szintén elfogadható, hogy eredetileg is ilyen volt a könyv kötése, hiszen röpiratszerű, rövid értesítés jellegű szövegről beszélünk. Ami a könyvecske nyomdászati és helyesírási jellegzetességeit illeti, arról a későbbiekben korabeli írók véleménye fog elhangzani.

Elolvasom a szöveget. Első benyomásra politikai, talán kicsit csípős kritikai színezettel megírt értekezésről van szó. Sőt, merem mondani, hogy a XVIII. Századról szó rendkívül merész iromány. De ne szaladjunk előre, a szöveg tartalmi részével csak később bajlódunk. Egyelőre, az előbb elhangzottakhoz híven, a „vaslogika” egyik lehetséges útját követve, a könyvvel mint tárggyal foglalkozom: papír, kiadó, év, olvasó. Nem is baj, hogy bekukkantottunk a sorok közé is, mert így érthető lesz az első kérdésem.

Ki volt az, aki ki merte adni ezt a szöveget akkor, amikor, úgy hírlík, erősen vigyáztak arra, mi kerül az olvasók szeme elé? A kérdés már csak azért is jogos, mert Kazinczy Ferenc, akiről nem mondhatjuk azt, hogy keze-lába meg volt kötve, vagy hogy nem rendelkezett összeköttetésekkel, szóval ő sem tudta, vagy nem merte kiadni, ahogy Arankához írt levele bizonyítja:

„ Örökös Barátom!

*Mindenek felett öllek kedves ajándékodért. Nem mertem soha reményleni, annak ki-nyomatódhatását, és vajmi nagyon óhajtottam azt. Egykor azt is feltettem vala magamban, hogy eptomisálom, tsak a' velejét, mégpedig mitigálva tészem-bé Orpheusomba; s' meglehet, hogy még e' szándékomat tellyesítem is. De Barátom, a' mily meg-betsülhetetlen munka az belső érdemét tekintvén, olly boldogtalan az a' köntös, a' melybe öltöztetett.”*²²⁶

A kiadó ifjabb „Hochmeister Márton, Ts. K. privl. könyv- nyomtató”. Kicsi utánjárással kiderítettem, hogy nem csak ifjabb, hanem logikusan idősebb Hochmeister Márton is könyvkiadó, sőt igen ügyes könyvkereskedő volt. 1789-ben, vagyis egy évvel az Aranka-szöveg megjelenése előtt megvásárolja az eddig bérelt nagyszebeni városi nyomdát, és jogosult a császári és a királyi hivatalos könyvnyomtató címére, ugyanis az akkor még Szebenben székelő Főkormánysház hivatalos kiadója és könyvárusa. Vagyis hivatalos iratok, erdélyi törvényhozással kapcsolatos kiadványok nyomtatásával és terjesztésével foglalkozik.

De hogy kerül Kolozsvárra? Az erdélyi Főkormánysház 1790-ben Kolozsvárra költözik, s ifjabbik Hochmeister Márton, apjától átvéve a stafétabotot, követi a hivatalos szerveket, s ugyanebben az évben nyomdát alapít a kincses városban, s többek között kiadja Aranka értekezését.

Még mindig nem feleltem az eredeti kérdésre, hogy milyen csoda folytán tudja kiadni az eddig csak kerülgedett szöveget! Határozott válaszok nincsenek, legfeljebb feltételezések, amelyek együtt jelenthetik a megoldást! Akkor hát legyen világosság! Amit eddig nem említettem, de ügyünk szempontjából nélkülözhetetlen, az, hogy a könyvecsken *nem szerepel kinyomtatva* Aranka neve! Csak halványan látszik a ceruza nyoma, mely

²²⁶ *KazLev* 2. köt. 351. levél.

Aranka György nevét formázza. Valószínű, úgy esett az eset, hogy a kinyomtatás és a terjesztés után már mindenki tudta, hogy ki a szerző, csak a cenzor „elaltatása” végett titkolták el. Különben ez közismert módja volt a cenzor kijátszásának, vagy, ha másra nem, arra mindenképpen kitűnően megfelelt, hogy ne lehessen a szerzőre fogni a szerzőséget.

Egy másik összetevője a megoldásnak az, hogy mégiscsak egy Hochmeister Márton Ts. K. privl. nyomtatja ki. A Ts. K. privl. nem jelent mást, mint a már korábban is említett „Császári és királyi szabadalmazott könyvnyomtató és könyvárus”, azaz „Kaiserlich königlich privilegierte Buchdrucker und Buchhandler” címet. Vagyis hivatalos iratokat kizárólag Hochmeister Márton nyomtathatott és nem nehéz elképzelni azt, hogy e törvénykezéssel és igazgatással kapcsolatos kiadványok közé bekerül Aranka szövege is, és mint hivatalos anyag átcúszik a cenzor keze alatt.

Lássunk egy másik lehetőséget! Ismert tény, hogy Kazinczy Ferenc kiadja Aranka egyik korábbi fordítását, amelynek címe: *Júlia levelei Ovidiushoz*, de előzőleg neki is meggyűlik a baja a cenzorral, ezúttal nem politikai okok, hanem a szöveg „közérkölcst” sértő jellege miatt. A megoldás roppant egyszerű: ha itt nem kap engedélyt, akkor elmegy egy másik cenzorhoz, aki biztosan rányomja pecsétjét. És láss csodát, a *Júlia leveleit* kiadják.

V. Ecsedy Judit²²⁷ ír arról, hogy a XVIII. században és különösen II. József idején enyhül a könyvkiadás tilalmakkal szigorított helyzete, s cenzori minőségben szerepelhet az uralkodó, a városi hatóság, a katolikus püspök, sőt a helyi rendőrfőnök is, vagyis nem volt állami kézben központosított cenzúra. Tehát különböző megyék, különböző cenzorok, különböző vizsgálatok különböző eredménnyel járhattak. Hogy a fenti feltételezések közül melyik fedi a valóságot, nehéz kérdés, de a lényeg, hogy a könyvecske fedőlapjának belső oldalán megjelenik a varázsszó:

„**Imprimatur.**

Ex Commisione Libror. Cenforis.

CIBINII. die 6ta Septembris 1790

I. Bedeus de Scharberg m. p.
Secretarius”

Hát sikerült végre kinyomtatni a könyvet! De Hochmeister Mártontól még nem búcsúzom el, mert úgy tűnik, hogy Arankának régi ismerőse, mert nem ez az egyetlen kiadvány, amely Aranka tollából és Hochmeister nyomdájából jön ki.

Szerzőnknek különös érzéke volt a politikához, hiszen jogászként, azaz marosvásárhelyi királyi ülnökként élt hosszú éveken keresztül, és el kell árulnom, hogy a mi általunk tárgyalt politikai színezetű szöveg nem az egyetlen.

Jancsó Elemér beszél egy 1781-ben, Szebenben megjelent szövegről, amelyet Aranka neve fémjelez: *Felséges József császár, nagy Erdély dicsőséges fejedelmének és nagy Erdély arany idejének elkezdett órái.*²²⁸ (Nem sikerült megtalálnom a szöveget, annak ellenére, hogy Jancsó Elemér szerint a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárának része. Úgy látszik, hogy az idő nemcsak a betűket s az embereket koptatja el, de a könyveket is eltünteti.)

A címből minden esetre azt megállapíthatjuk, hogy az 1781-es évben Aranka még elégedett volt a hatalommal, hogy Jancsó Elemért parafrázáljam: a II. Józsefet dicsőítő gazdag anyagba integrálódik. Éppen ez a tény látszik megkérdőjelezni Jancsó tanár úr feltételezését, hogy az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetését* is ekkor írta volna, hiszen ahogy

²²⁷ V.Ecsedy, 1998.

²²⁸ Jancsó, 1969. 257–293.

már előzőleg említettem, az általunk tárgyalt szöveg nem vehető a dicsőítő himnuszok közé, sőt a kormányzás, az uralkodó számlájára írt kritika. Arról a bizonyos aranykorról jövő időben beszél és egy másik uralkodó neve alatt:

„*Felséges Ildik Léopold a' leg tsendefebb es ditsőségefebb Magyar Kiraly; s' Magyar Ország egy lefzen a' leg febb és fzerentsézebb Országok közül.*”²²⁹

Visszatérve, most utoljára, Hochmeister Mártonhoz, nem tartom kizártnak, hogy ő adja ki az 1781-ben megjelent szöveget. Bizonyosságot csak a könyvecske felbukkanása adhatna. A Petrik Géza-féle *Magyarország bibliográfiájában*²³⁰ nem jelenik meg Aranka neve alatt a II. Józsefet dicsőítő szöveg.

Említést kell tennem egy másik politikai jellegű könyvről is, amelyet szintén Aranka neve fémjelez: *Az igazgatás formáiról és az uralkodók kötelességeiről edgy próba. A' II. Fridrik Prussziai Király munkái közül*, 1791-ből származik, és Kolozsváron nyomtatták. Annyit biztosan tudunk, hogy Aranka a kiadó, ami a szerzőséget illeti, eltérőek a vélemények. Petrik Géza előbb említett bibliográfiája Aranka neve alatt jelenteti meg mint saját szerzeményt, ezzel szemben maga Aranka az előszóban csak mint kiadó identifikálódik. Ballagi Géza valószínűnek tartja azt, hogy a fordító Batthyány József erdélyi püspök.²³¹

Hogy miért tárgyalom ilyen részletesen a minket érintő szöveg előtt és az utána megjelent kiadványokat? Több válasszal is szolgálhatok. Először is, mert érdekes filológiai kutakodás eredményeit tükrözik; másodsor, mert egy másik dolgozat témáját képezheti ezen szövegek összehasonlítása; harmadszor, mert az utóbbi előszavát Aranka írta, és azt mindenképpen fel tudom használni az általam tárgyalt szöveg vonatkozásában. Lássuk azt az előszórészletet:

„*Továbbá ez az Iráfotska, edgy felől érdemezebbnek tettzvén előttem mintsem világot ne láthasson, más felől pedig némelly Fel-tételei Hazánk álapottyához nem illvén; mivel ebben edgy olyan igazgatás formája vétetik-fel, mely tifsta Monárkhiai, holott a' miénk elegy: ugy tettem volt fel-magamban, hogy valami olyan Jegyzéfskéket ragafsak melléje, melyek azt a' két Igazgatás formájába 's azoknak fundamentomiba lévő. különbséget, az olvaso eleibe tegyék. De azt a' fárattságot éppen ezen Orfság Gyülefe fojta alatt szükségtelennek találtam. Ugy mint a' millyen, ha ki jelen vagy, és akar lenni, Hazánk Igazgatásának minden fundamentomait bőven megtanulhattya és idegenekkel-is ha azokat efméri, edgybe hasonlíthattya. És 'e volt mind a' nagy Érdemű fordítónak a' fordításban, mind nekem a' ki-adásban főbb tzélunk: hogy Hazánkfiái ezen munkátska által a' különböző Igazgatófok formáinak edgybe vetésével a' fundamentomos tifsta esméretekbe annál inkább világofodjanak – is erősödjenek is.*”²³²

Két dolgot is visszavezethetek az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetésére*. Az országgyűlés kiváló alkalom arra, hogy az ilyen jellegű írásokat megjelentessék (ezt bizonyítja a fenti előszó), ugyanakkor Aranka szükségesnek látja tisztázni az alkotmány körüli kérdéseket. A kiadványt nagyjából ugyanazon céllal adta ki, mint a mi szövegünket: felvilágosít.

²²⁹ Aranka 1790. 39.

²³⁰ Petrik Géza (szerk.): *Magyarország bibliográfiája 1712 – 1860*. 1. köt. Kiad. Dobrowsky Ágost. 1890. 101 – 102.

²³¹ Ballagi 1888. 513 – 554.

²³² Aranka 1791c

A fenti elmélkedés már válasz a következő kérdésemre. Milyen alkalomból, és miért jelenteti meg Aranka az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetését*? A „barátkozás” kezdetén olyan kalandos elképzeléseim voltak, hogy ez a szöveg tulajdonképpen amolyan vizsgadolgozat, amelyet abból az alkalomból ír, hogy belép a szabadkőművesek közé, esetleg egy magasabb fokú tagság elérésének eszköze. Nos, ami e feltételezés igazolását illeti, újra tehetetlen vagyok, mert erre vonatkozóan csak annyit tudhatunk meg, hogy Aranka tényleg tagja volt egy szabadkőműves páholynak, mégpedig az 1780 és 1490 között virágzó szebeni Három horgonyhoz nevezetűnek.

Kiszely Gábor²³³ szerint 1780-ban lép be a páholyba, míg Kazinczy²³⁴ Arankához írott levele körülbelül az 1790-es év elejére datálja ezt az eseményt. A két dátum nem zárja ki egymást, az is lehetséges, hogy Kazinczy csak 1790 elején szerez tudomást arról, hogy Aranka is tagja a szabadkőművesek páholyának, s ezért üdvözlí őt ilyen „későn” a tagok sorában. A lényeg, hogy Aranka tagja egy páholynak, s így tudomást szerez dolgokról, élvezheti mindazokat az előnyöket, amelyeket egy ilyen egyesület kínál. Erre még visszatérek, előbb válaszolok a korábban feltett kérdésre: Milyen alkalommal és milyen céllal?

A másik lehetséges válaszra már utaltam az előbb idézett előszó kapcsán. Az 1790–1791-es országgyűlés adja az alkalmat szövegünk megjelentetésére, hiszen keresve sem találhat megfelelőbb időpontot felvilágosult eszméi terjesztésére. A politikum a levegőben van, mindenki figyel rá, mindenki tudja, miről van szó. Itt az egyedüli, soha vissza nem térő alkalom!

Ezt az állításomat támasztja alá a Magyar Kurir 1791. évf., 30. számában Szatsvay Sándor tollából megjelent írás:

„Azoknak az ujj Darabotskáknak melyek az Erdélyi Ország Gyűlése folyta alatt eddig ki-jöttek, rövid előadása.”²³⁵

Az első tárgyalt darab a mi régi ismerősünk, az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése*, de Szatsvay nem tudja, kinek a művét kritizálja, ugyanis, ahogy ő is megjegyzi, nincs, nem szerepel a censor neve. (Itt utalnék vissza a cenzor-üggyel kapcsolatos hipotéziseimre.)

Térjünk át a kérdés második részére: Milyen céllal? Lassacskán nem kerülhetem el e szöveggel való találkozást, és végül is nagyon rendjén való, hogy Arankát is hagyjam végre megszólalni. Csak még egy kevés spekulálást engedek meg magamnak, lássuk, mire jutunk Aranka nélkül. Miért ír az 1790–1791-es országgyűlésre olyan szöveget, amely alkotmányok összehasonlításával foglalkozik?

Mint szabadkőművesnek életcélja, hogy felvilágosítsa a nemzetet, tisztázza a jogokat, azt akarja elérni, hogy értsék az alkotmányt. Mint magyar azt akarja, hogy az idegenek is belássák a magyar törvényrendszer jogosságát és logikáját. De itt már nem hallgathat Aranka.

„Hogy t.i. a' Magyaroknak magok Királyokkal az akkori időkhöz képest való villongások alkalmatosságával, az idegenek között majd fenki nem találkozik, a' kinek az ő igazságok a' fejibe bé férjen: és azt hídgye, leg alább a' Magyar Nemzet forján fživibe réftt végyen; közönfégefen nyughatatlanságnak tartatik minden dolgok.”²³⁶

²³³ Kiszely 1999.

²³⁴ KazLev 2. köt. 287. levél.

²³⁵ Bétsi Magyar Kurir. 1790. 467 – 469.

²³⁶ Aranka 1790. 2.

Aranka képet készít a magyar jogállapotról a külföld számára. Talán éppen ezért, vagy ezért is hasonlítja össze az angol alkotmánnyal a magyart. Anglia törvénykezésével a XVIII., de valljuk be, hogy azóta is minden század tanult embere tisztában van. Anglia a XVIII. század óta ott áll a piedesztálon, és gondolom, rendkívül egyszerű megérteni, hogy miért éppen az angolokéhoz hasonlítja Aranka a magyar jogállapotokat. De ne ítéljük el Aranka nagyra törő vágyait, mert: először is, emberi dolog magasra törni; másodszor, lehet igazság is, sőt van igazság a párhuzamban; harmadszor, már megtették helyettünk a kritikai megjegyzéseket mások. Hadd idézzem Aranka kortársa szavait:

*„Ha ez az írás Németül fordittatván ki-jönne, és az Auftriai vagy Hannoverai Publicistáknak kezekre akadna, akkor válnék meg, hogy álhatnának-meg némely talám igen bátor feltételek. Mind az otsmány papiros, mind a' számlálhatatlan nyomtatásbeli hibák, igen roszszul ajánlják a' nyomtató Sajtót.”*²³⁷

Szatsvay szavai kicsit kemények. Azt el kell ismernünk, hogy a papír tényleg rossz, és Kazinczy is megjegyzi, hogy az írás „köntöse boldogtalan“, de „az belső“ annál érdekesebb, már csak azért is, mert Szatsvay sem tiltakozik az ellen, hogy az angolok és a magyarok alkotmány szempontjából egy szinten állnak. Azon pedig ki csodálkozna, ha az alul maradt ausztriai és „hannovera“ nép nem elégedett helyzetével.

Forduljunk a belső tükör felé. Az idegenek már megkapták, ami az övék, és Aranka gondol az itthoniakra is.

*„De nagyba mérnék fogadni, – hogy közelebb jöjjenek, – hogy tulajdon magunk Hazája Fiai és leányai között, és meg-talám a' Fövebb Méltóságok fényes rendibe-is; közönségebben szolván mindkét nembe kik most az Ország Szabadságai mellett, – mivel hogy Hazafiának lenni modivá vált, – tüzesen buzognak, igen kevesen vadnak olyanok; a' kik azoknak az Igafságoknak fundamentomát, és ága bogát jól esmérenék és tudnák; s' egyfzersmind szivekb-is rolok meg-gyözödtek volna.”*²³⁸

Tehát, ezen okok miatt írja meg, s ezen céllal:

*„Így kezdettem azért magamban el-mélnedni, hogy vallyon nem volna-é mod benne, azok nélkül a' nagy Könyvek és terhes Munkák nélkül is tsak a' természeti okoskodás fzemben tűnő és kellemetes fényénél, állapotunkat olyan világosságba tenni; hogy valaki meg-láttya szívéig hason; és vagy tökéletesen meg-gyözödgvék, vagy leg alább a' Nemes Nemzete, és a' mellett 's Hazájok mellett buzgo Rendeket tovább nyughatatlan Fejeknek ne tartsa.”*²³⁹

Aranka elkezdett tehát gondolkodni egy olyan témáról, mellyel saját bevallása szerint egy „Deák munkátska Irojánál “ találkozott: „Anglia és Magyar Ország Igazgatófok formájának előadása.” Újabb filológiai okoskodás következik. Ki lehet ez a deák író?

Ballagi fejtegetéseit véve alapul megkockáztatom, hogy Aranka kiindulópontja Baritsch Albert röpiratainak egyike: *Conspectus regiminis formal regnorum Angliae et Hungariae*. Tehát Aranka összehasonlítása nem volt az egyetlen a korban, de azt el kell fogadnunk, hogy számunkra mindenképpen az ő változata a legérdekesebb. Ami a szöveg fogadtatását illeti, tudomásunk van arról, hogy még ebben az évben lefordítják németre.

²³⁷ Bétsi Magyar Kurir 1790. 469.

²³⁸ Aranka 1790. 4.

²³⁹ Uo. 6.

(Fordító: Szrógh Sámuel. A fordítás címe: *Verleichtung zwischen Engellands und Ungarns Regierungform. Oder: Ein Wort an diejenigen, von welchen die Ungarn für unruhige Köpfe gehalten Werden.*)

Folytassuk a szöveg olvasását! Kedves Olvasóm, gondolkozzunk együtt! Aranka-idézetből fogok kiindulni, s ha szerencsém van, ugyanarra a következtetésre fogunk jutni.

„... ha mindenik Király, mind a' választott mind az örökös következésü, tsak ugyan azon egy Törvény szerint uralkodik, mind egy akármelyik uralkodgyék. A' két Királynak, egyiknek a' másíkánál nagyobb szabadsága, vagy Törvénytől való mentsége nintfené; sem mi nagyobb szolgák vagy Rabok egyik alatt mint másik alatt nem vagyunk; 's a' Törvények véllek együtt Urai vagyunk, és maradunk...”²⁴⁰

Egyazon törvénynek urai és rabszolgái, egyenlőség király és alattvaló között és a kiralyi hatalom, mint tisztség, melyet az egyenrangú nép ajánl fel a királynak. Igen, nekem is Rousseau jutott eszembe az első pár oldal elolvasása után. Vajon Aranka nem a nagy francia filozófus-politikus államelméletére építi fel saját állameszményét? De egyáltalán ismerhette-e Aranka Rousseau *A társadalmi szerződés* című munkáját?

A korbeli eltolódás nem túl nagy, sőt, arról is tudomásunk van, hogy az Arankával gyakran levelező Kazinczy tervei között szerepel Rousseau elmélkedéseinek lefordítása.

Hivatkozzunk egy tekintélyre az Aranka-témában, idézzük Jancsó Elemért:

„A felvilágosodás nagy író-filozófusait [sic!]: Rousseaut, Voltaire-t és Montesquieut jól ismerte, hatásuk alatt írt, gazdagodott és tervezett.”²⁴¹

Ugyancsak Jancsó szerint kancellista korában megtanult franciául. Rousseau műveit csak 1801 után a recenzurázó bizottságok tiltják be mint felbújtó irományokat. Tehát elvileg Aranka olvashatta az eredeti művet. De Rousseau “benne volt a levegőben,” gondoljunk csak a szabadkőműves páholyok rendkívül eleven kulturális életére. Megszerezték minden újságot, olvasottak voltak és tájékozottak nemcsak a szépirodalomban, hanem – mivel figyelmük mindenre kiterjedt – a politikában, az államelméletekben is.

Rousseau elmélete két fogalom körül összpontosul: 1. társadalmi szerződés; 2. népszuverenitás.

Az elmélet így szól: az ősi időkben az emberek külső erők felülkerekedése folytán társadalomba tömörültek, szerződést kötöttek, mely meghatározza egymáshoz való viszonyukat az államon belül. Törvényeket, mindenkire egyformán érvényes szabályokat jelent ez a szerződés, melyet a nép, a fő hatalom hozott meg és fogadott el. Az ember szabadsága abban áll, hogy engedelmeskedik azoknak a törvényeknek, amelyek érvénybe léptetéséhez ő is szavazatát adta. A népszuverenitás pedig abban foglalható össze, hogy a nép legitimálja a mindenkire érvényes szabályokat, a király csak a végrehajtó, illetve a felvigyázó hatalom, a kormány szerepét tölti be. Ahogy Aranka fogalmaz:

„a' mi az orfzágé, az az Orfzágé; s' a' mi a' Királyé, az is az Orfzágé.”²⁴²

Ez utóbbi gondolat az, amely végigkísért a kilenc pontba foglalt esszészerű értekezésben. Még annyit kell tisztázni, hogy a XVIII. században, és itt Arankára is

²⁴⁰ Aranka, 1790, 7.

²⁴¹ Jancsó, 1947, 18.

²⁴² Aranka, 1790. 31.

gondolok, nem a mai vagy XIX. századi népfogalom érvényes. Akkor válik ez világossá, amikor Aranka kizárja ebből a paradicsomi, tökéletes egyenlőségen nyugvó társadalomból a parasztokat magyar részről, a négereket angol vonalon.

A XVIII. században – és így az általunk tárgyalt összehasonlításban – a nép a nemesseget, vagyis Aranka szintjén álló köznemességet jelenti.

Világosak a rendszer összetevői, most következzen maga az államelmélet. Képzeljünk el két csoportot: Ausztria– Magyarország, Anglia–Hannovera. A csoportoknak ugyanaz az uralkodójuk, de az országgal való viszonyuk más-más.

Hannovera és Ausztria a maga fejedelmének tulajdona, a király a földesúr, hogy még tisztább legyen a kép:

„A' mi az Uroké; az az Uroké: és ami az övék is [itt a népre kell gondolni], az is az Uroké.”²⁴³

Ezzel szemben Anglia és Magyarország királya csak megbízott, a nép által, a néptől nyert tisztség betöltője:

„a' mi orfzágé, az az Orfzágé; s' a' mi a' Királyé is, az is az Orfzágé.”²⁴⁴

Aranka csak az utóbbiakra tartja alkalmazhatónak Rousseau társadalmi szerződés-elméletét. Ez iskolapéldája annak, hogy Rousseau állameszményét a különböző emberek és társadalmi csoportok a saját elképzeléseikhez mérten alkalmazzák és értelmezik. Az eredeti elképzelés, ha nem is teljes egészében, de ami az alapokat illeti mindenképpen, bármilyen társadalomra alkalmazható! Sőt, ha már társadalmi csoportosulásról beszélünk, akkor a szerződés egyenlőségre vonatkozó elképzelései feltétlenül életbe lépnek. Aranka figyelmen kívül hagyja Rousseau fejtegetéseit a „rabszolgaságról”, vagyis az olyan társadalmi kapcsolatokról, amelyben csak az egyik fél tesz valamit, azaz mindent a közös kasszába.

„De az az ember, aki a másik rabszolgájának szegődik, nem ajándékozza el, hanem eladja magát, legalábbis a megélhetéséért; miért adná el magát azonban egy nép? Nemhogy a király gondoskodnék alattvalói létszükségleteiről, Ő maga él alattvalóiból (...) Azert adnák hát el az alattvalók személyüket, hogy a vagyonukat is elvegyék? Nem látom be, hogy mi megóvni valójuk maradna.”²⁴⁵

A következtetés, hogy hosszú távon nem léteznek olyan társadalmak, melyekben az uralkodó a fő hatalom, a nép egésze pedig a szó szoros értelmében nincstelen alattvaló.

De lépünk tovább! Lényegében egyetlen párhuzamot vezet végig különböző politikai megfontolású témákon. Anglia és Hannovera helyzete olyan, mint Magyarország és Ausztria situációja. Durván leszűkítve a lényegét: Anglia és Magyarország az eszményi alkotmánnyal bír. Ha Angliában és Magyarországon a hatalom – az eredeti terminussal élve – a fő hatalom a nép kezében összpontosul, akkor nyilvánvaló, hogy mindenben a honpolgárok döntenek: földek, törvénykezés, végrehajtó hatalom, szabályozások, adók, király kötelességei, kincstár, jövedelem felosztása, hadsereg tartása, arról, hogy ki számít ellenségnek és ki nem, s hogy egy aktuális probléma is előkerüljön, a köznyelv kiválasztása.

²⁴³ Uo. 28.

²⁴⁴ Uo. 31.

²⁴⁵ Rousseau, 1972. 28.

„Angliának és Magyar Orfzágnak nem így van dolga: A' Királly az Orfzágon kívül és Orfzág Rendei nélkül fzemmi végzéseket nem tehet.”²⁴⁶

Ezzel szemben:

„Hannoverában tulajdonképpe fzolva Orfzág rendjei nintsenek; a Fő Hatalom Felsege, tsak az Uralkodónál lévén. (...) Annak a madárnak mely Hazafiúnak nevezetik közötték a' Neme sem terem.”²⁴⁷

Az idealitás magában hordozza a kivihetetlenséget is. Azért magyarázza Aranka, hogy megértjük (mi, az akkori kortársak, magyarok és a mindenkori idegenek), hogy *miért van örökös viszály király és nemzet között*. A hiba ott csúszik a rendszerbe, hogy a jól kidolgozott elmélet csak papíron működőképes, a történelem nem igazolta, és ma sem igazolja megvalósíthatóságát.

Adós maradtam még egy gondolattal! Miért foglalkozik egy filológus politikai jellegű írással. A válasz kérdés: ki tudná megmondani, hogy a XVIII. században hol volt a határ irodalom és szaktudomány, jelen esetben politológia között?

A XVIII. században még nem beszélhetünk olyan jellegű irodalomfogalomról, mely ma a szépirodalmat fedi. Különböző irodalomfogalmak létezhetnek egymás mellett. Aranka szövege politikai tárgyú, de irodalomként is olvasható. Ezt látszik alátámasztani az a tény, hogy Kazinczy

„mitigálva tészem-bé Orpheusomba”²⁴⁸

szavakkal fogadja az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetését*. Tehát a nagyközönségnek szánja.

Hogy hol a határ irodalom és történetírás között? Nem tudatom biztosan, de Aranka munkája valahol politológiai szakszövegek és irodalom határvonalán helyezkedik el.

A XVIII. században valami megváltozott, ami az állameszméket illeti. Gondoljunk a barokkra! Az állam és a társadalmi rend a vallási rendszerbe illeszkedik, a sztoikus-keresztény természetjogban hisznek az emberek. A természetjogot Istenől tették függővé, s így a király mint a világi rossz megfékezésére létrehozott rendszer ura, mindent a kezében tartott, hatalma volt a szó szoros értelmében. A felvilágosodás újat hoz. Modern, profán természetjog lép életbe, amely Istentől elveszi az törvények meghozásának jogát (természetesen itt az államot érintő kérdésekről beszélek, és nem vallási problémákról), és az emberek kezébe helyezi azt.

„Az új természetjog arra tanította meg az embert, hogy ő individuum függetlenül minden történetileg kifejlődött államtól, társadalomtól, korábban létezett és hogy az ő jogai, amelyek mint embert illetik meg, az elsődlegesek. Ezt a tanítást hallva és elfogadva, mi sem könnyebb és egyszerűbb, mint erről az állásponttól mint alapról a tényleges állami és társadalmi helyzetet kritika alá venni.”²⁴⁹

Most érkezett el a pillanat, amikor letehetem kezemből apró barátomat. A XVIII. századdal való ismerkedés nem ért véget. Az a szerencsés emberek „átka”, hogy elindulsz egy nyomon, akkor megtalálhatsz egy konkrét tárgyat, jelen esetben egy könyvet, de a célra

²⁴⁶ Aranka 1790. 36.

²⁴⁷ Aranka 1790. 21 – 22.

²⁴⁸ KazLev. 1891. 351. levél.

²⁴⁹ Szajbély 2001. 93.

vezető jelek késnek. Pedig a legérdekesebb az ismerkedésben a másik fél utáni nyomozás, az apró ujjlenyomatok, kézjegyek vizsgálata.